

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE LEARNING

У статті висвітлено роль практичного психолога в роботі команди супроводу інклюзивного процесу. Охарактеризовано особливості психологічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами, яка навчається у загальноосвітньому закладі, та забезпечення оптимального розвитку, успішної інтеграції в соціум. Ефективна організація інклюзивної освіти є неможливою без супроводу інклюзії та вироблення технології реалізації супроводжувачої діяльності.

Інклюзивна освіта – це процес розвитку загальної освіти, який передбачає доступність освіти для всіх щодо пристосування до різних потреб усіх дітей, що забезпечує доступ до освіти дітей з особливими освітніми потребами.

Акцентовано увагу на тому, що особливо ефективною в командній роботі є співпраця практичного психолога, вчителя та класного керівника. Особлива роль у цьому процесі належить практичному психологу освітнього закладу, його професійним знанням, умінням формувати необхідні педагогічні компетентності.

У статті розглянуто застосування сучасних методів і форм профорієнтаційної роботи з учнями з особливими освітніми потребами. Представлено досвід факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини з адаптації та соціалізації студентів з особливими освітніми потребами. Психологічне консультування з професійної орієнтації підлітків з інвалідністю та обмеженими можливостями здоров'я має починатися якомога раніше. Психологічний супровід виступає в ролі одного з найбільш ключових компонентів системи освіти загалом та основного, системоутворюючого компонента в інклюзивній освіті зокрема. Психологічний супровід дає змогу успішно реалізовувати індивідуальні можливості розвитку особистості та забезпечувати повністю адаптивне сприйняття учнів. Психологічний супровід є запорукою ефективної роботи освітнього закладу, який прагне реалізувати програму інклюзивної освіти.

Ключові слова: *інклюзивна освіта, практичний психолог, психолого-педагогічний супровід, учень з особливими освітніми потребами, профорієнтація.*

The article highlights the role of a practical psychologist in the work of an inclusive process support team. The characteristics of psychological support of a child with special educational needs, who study in a general educational institution and ensure optimal development, successful integration into society, are characterized. The organization of inclusive

education is effective, it is uncomfortable without a supervise, and the technology of realizing supervising activity is violated.

Inclusive coverage is the process of developing home coverage, which means that there is a high availability of coverage for everyone, in the plan of staying up to the children's needs, so that you will not have access to coverage of children for special educational needs.

Inclusive education is a system of educational services based on the principle of ensuring the basic right of children to education and the right to obtain it at their place of residence, which provides for the education of a child with special educational needs in a general educational setting. The positive result of psychological support for a child with special educational needs in an inclusive class is its inclusion in the general educational space and social life, because this improves not only educational achievement, social skills, but also a positive perception of children with special educational needs. In schools with the special role to training psychologists and logopedam, highlights the importance of their cooperation. The article deals with separate issues of organization of psychological and pedagogical support for the education of children with special educational requirements in secondary schools.

The problem facing inclusive school is the development personally oriented pedagogical methods that would ensure successful education for all children, including children with mental or physical disabilities. The basic principle of creating an inclusive school is that all children are children should study together in all cases wherever possible, despite certain difficulties or differences that exist between them. The activity of a practical psychologist should be directed at achievement of the general goals defined by the psychological-medical-pedagogical council. The psychologist forms a child with special educational needs skills of interaction with children and adults, develops communication skills, and works on the prevention and correction of maladaptive behavior, with the correction of disorders in the development of the cognitive sphere.

Psychological support acts as one of the most key components of the education system as a whole, and the main, system-forming component in inclusive education. Psychological support allows you to successfully implement individual opportunities for personal development and provide a fully adaptive perception of students. Psychological support is the key to the effective work of an educational institution that seeks to implement an inclusive education program.

Key words: *inclusive education, practical psychologist, psychological and pedagogical support, student with special educational needs, vocational guidance.*

УДК 159.9-051:[159.98:376]
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.18.2.16>

Мищенко М.С.

к.психол.н.,

доцент кафедри психології

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Постановка проблеми. Реалізація в Україні європейських принципів суспільного життя, зокрема приєднання національної освіти до європейського освітнього й наукового простору, вимагає забезпечення права на освіту для дітей з особливими потребами. Інклюзивна освіта – це процес розвитку загальної освіти, яка передбачає доступність освіти для всіх щодо пристосування до різних потреб усіх дітей, що забезпечує доступ до освіти для дітей з особливими освітніми потребами (ОПП). Кожна людина з інвалідністю має отримати освіту, яка б якомога більше відповідала нормальним умовам. Частковий моніторинг розвитку дітей, що мають труднощі у засвоєнні знань, різних видів діяльності, та адекватна оцінка причин, якими спричинено ці труднощі, допоможуть своєчасно виявляти відхилення у розвитку школярів та під керівництвом психолога здійснювати правильний психолого-педагогічний супровід дітей. Впровадження інклюзивного навчання в навчально-виховний процес потребує організації психологічного супроводу всіх його учасників, а саме дітей, адміністрації, вчителів, медичних працівників, психологів, соціальних педагогів, батьків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Визначення психологічного супроводу в контексті інклюзивної освіти пропонують С. Миронова, О. Гаврилов та М. Матвеева. Дослідники вважають, що психологічний супровід дитини з особливостями психофізичного розвитку – це взаємоузгоджена комплексна діяльність мультидисциплінарної команди фахівців і батьків дитини, спрямована на створення необхідних умов, що сприяють розвитку особистості дитини; засвоєнню нею знань, умінь і навичок; успішній адаптації, реабілітації; її самореалізації та інтеграції в соціум [6, с. 69].

Багато дослідників відзначають, що успішно організований психологічний супровід відкриває перспективи особистісного розвитку, допомагає дитині увійти в ту «зону розвитку», яка поки що їй недоступна (Г. Бардієр, М. Бітянова, А. Волосников, А. Деркач, О. Єрьоменко, А. Маклаков, Л. Мітіна, М. Семаго та інші науковці).

У дослідженнях М. Бітянової психологічний супровід розглядається як система професійної діяльності психолога, спрямована на створення соціально-психологічних умов для успішного навчання й психічного розвитку дитини в ситуаціях шкільної взаємодії [2]; Є. Козирева дотримується думки про те, що психологічний супровід – це система професійної діяльності педагога чи психолога, скерована на створення умов для психологічного та психічного розвитку дитини з орієнтацією на зону її найближчого розвитку [5]; Р. Овчарова обґрунтовує супровід як один із напрямів та технологій професійної діяльності психолога [9].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз теоретичних аспектів психологічного супроводу в умовах інклюзивного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно в Україні діти з особливостями розвитку здобувають освіту в спеціальних навчальних закладах або закладах комбінованого типу, а саме спеціальних садках (групах), школах-інтернатах та реабілітаційних центрах. Однак прогресивний досвід освітніх систем Канади, США та європейських країн щодо залучення дітей з особливими потребами до навчання в найближчих за місцем проживання загальноосвітніх навчальних закладах передбачає вивчення інклюзивного навчання та його інтеграцію у вітчизняну систему освіти.

Відповідно до Конвенції про права дитини та Конституції України, кожна дитина має право на отримання освіти. Комітетом ООН з економічних, соціальних та культурних прав виділяються чотири основні характеристики права на освіту, такі як наявність, доступність, сприйнятливість та адаптованість. Доступність означає, що держава зобов'язана забезпечити рівний доступ до освіти для всіх незалежно від статі, віку, стану здоров'я тощо. Сприйнятливість освіти включає право вибрати вид і тип освітнього закладу. Адапованість освіти означає, зокрема, те, що система державної освіти має брати до уваги інтереси й можливості дитини [1].

Особливістю психолого-педагогічного супроводу в умовах інклюзії є індивідуальний підхід до вирішення завдань особистісного розвитку, навчання й виховання дитини. Результативність психолого-педагогічного супроводу залежить від координованості дій усіх фахівців. Психолого-педагогічний супровід дитини з ООП в інклюзивному закладі – це взаємоузгоджена комплексна діяльність команди фахівців та батьків дитини, спрямована на створення необхідних умов, що сприяють розвитку особистості дитини, засвоєнню нею знань, умінь та навичок, успішній адаптації, її самореалізації та інтеграції в соціум [4, с. 36].

Практичний психолог в інклюзивному середовищі формує психологічну готовність учасників навчально-виховного процесу до взаємодії з дитиною з ООП. Психофізіологічні особливості такої дитини, рівень її розвитку, потенційні можливості щодо опанування знаннями визначаються основними індикаторами, які беруться до уваги під час розроблення індивідуального плану розвитку. Практичний психолог координує діяльність, визначає напрями, коригує хід виконання плану.

На підготовчому етапі практичний психолог має встановити контакт з усіма учасниками супроводу дитини, визначити обсяг роботи та послідовність процесу психологічного супроводу, підготувати необхідну документацію.

Потім практичний психолог має встановити контакт з батьками та родичами дитини, з класом, у якому навчається дитина, з класним керівником; ознайомити фахівців з результатами психологічного обстеження; обговорити з педагогами та іншими фахівцями особливості психічного розвитку дитини.

Головне завдання практичного психолога, соціального педагога під час роботи із сім'єю полягає в тому, щоби батьки за його допомогою змогли побачити реальну перспективу розвитку своєї дитини, визначили можливі труднощі соціального розвитку, які виникають у певні вікові періоди, а також свою роль у процесі психолого-педагогічного супроводу дитини.

Окрім того, практичний психолог має в коректній і тактовній формі допомогти батькам позбавитись ілюзій щодо майбутнього дитини. Водночас психолог повинен посилити віру батьків у можливості та перспективи розвитку дитини, у те, що правильно організований корекційний вплив дасть змогу оптимізувати подальший інтелектуальний та особистісний розвиток дитини. За необхідності практичний психолог здійснює корекцію психічного стану батьків. Завдання психолога полягає в профілактиці невротизації або психопатизації батьків (особливо мам та бабусь) шляхом організації системи надання індивідуальних консультативних послуг.

Під час вивчення психічного розвитку дитини практичний психолог виявляє чинники, що зумовлюють труднощі пізнавальної діяльності дитини, її спілкування та соціальної адаптації, а також ті резерви, на які можна базуватися в ході корекційно-розвивальної роботи.

Необхідно працювати з педагогами щодо уникнення використання медичної термінології, що застосовується в педагогічній практиці для характеристики дітей з особливими освітніми потребами.

Зміст занять з учнями слід спрямувати на формування у них вміння бачити та цінувати відмінності, слухати та враховувати різні точки зору, висловлювати свою думку, поважаючи думку інших, оволодівати навичками співпраці з різними дітьми. Формування толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами сприятиме гармонізації стосунків в учнівському колективі та допоможе педагогічним працівникам створити сприятливе середовище для розкриття потенціалу кожної дитини.

Під час проведення індивідуальної роботи практичний психолог працює безпосередньо з дитиною з особливостями психофізичного розвитку щодо збереження її здоров'я, пошуку та реалізації її всебічного розвитку, формування позитивної мотивації до навчання.

Актуальним залишається питання застосування психодіагностичного інструментарію

та корекційних програм у роботі з цією категорією дітей, які, як правило, потребують адаптації (зміна характеру подачі матеріалу без зміни змісту або концептуальної складності завдання), рідше модифікації відповідно до індивідуальних особливостей дитини.

Психолого-педагогічна підтримка батьків є життєво необхідною, бо саме від батьків та їх внеску в процес виховання та навчання залежить повноцінний розвиток дітей з обмеженими можливостями.

Під час вивчення психічного розвитку дитини практичний психолог виявляє фактори, які зумовлюють труднощі пізнавальної діяльності, спілкування та соціальної адаптації, а також ті резерви, які можна використовувати в корекційно-розвивальній роботі. З урахуванням виду порушення розвитку та потенційних можливостей дитини організовується психокорекційна робота. Більшість дітей з особливими освітніми потребами долучається до роботи в корекційній групі (3–4 дитини). Однак практичний психолог заздалегідь оцінює та застосовує відповідні вправи й завдання, виконання яких сприяє розвитку дитини. Задля корекції поведінки та особистісних проявів у роботі з дітьми з особливими потребами в рамках групової роботи організовуються тренінг спілкування; тренінг ефективної соціальної взаємодії; тренінг підвищення впевненості в собі; тренінг зниження тривожності та подолання страхів; тренінг розвитку навичок емоційної саморегуляції; тренінг креативності; тренінг асертивності; тренінг самоствердження; тренінг особистісного росту тощо. Корекційні заняття можуть проводитись індивідуально з дитиною з особливими потребами. Вони являють собою сукупність технік та вправ, які спрямовані на корекцію поведінки та розвиток особистості дитини [7].

Робота психолога полягає у визначенні інтересів та схильностей учня, аби допомогти розкрити та розвинути потенціал дитини. Діти залучаються до позашкільної роботи відповідно до можливостей, інтересів, нахилів, здібностей, з урахуванням їхніх побажань, віку, психофізичних особливостей та стану здоров'я, отримуючи потужний позитивний емоційний заряд. Вагома роль у якісному втіленні в життя вищезазначених складових частин залежить від співпраці практичного психолога з учителем, класним керівником. З огляду на те, що інклюзивна форма навчання дає обмежені можливості для експериментування й творчості кожного залученого до співпраці спеціаліста, якісний психологічний супровід є важливою складовою частиною цього процесу. Саме від компетентності, мобільності, професіоналізму, відповідальності спеціаліста залежить успіх навчання та виховання учнів з особливими освітніми потребами [8].

Отже, позитивним результатом психологічного супроводу дитини з ООП в інклюзивному класі є її включення в загальний навчальний простір і суспільне життя, тому що завдяки цьому в дітей з ООП покращуються не тільки навчальні досягнення, соціальні навички, позитивне світосприйняття, але й здоров'я, а кожна дитина – це особливий, неповторний світ, пізнати який може лише той, хто не байдужий до її долі.

Актуальним є створення комплексної програми психологічного супроводу не лише розвитку дитини з ООП, але й її батьків, сім'ї загалом. Безперечним є факт того, що зрілість батьківських почуттів та батьківської позиції зумовлює успішність соціалізації дитини з ООП та ефективність у досягненні цілей освіти та розвитку. Сім'я під час усвідомлення ситуації з дитиною проходить низку стадій [3, с. 59].

Перша стадія – це стадія шоку, агресії, заперечення проблеми, пошуку «винного». У сім'ї росте напруження, погіршується соціально-психологічний клімат. На цьому етапі батьки не здатні сприймати детальну інформацію про свою дитину і способи її розвитку та корекції. Батьки особливо потребують підтримки й співчуття.

Друга стадія – це стадія скорботи по здоровій дитині, якої немає. Сім'я вже розуміє свою відповідальність за дитину, але відчуває безпорадність у питаннях виховання, шукає поради у фахівців.

Третя стадія – це адаптація, батьки психологічно входять у ситуацію, починають будувати життя з урахуванням того, що в сім'ї є дитина з особливими освітніми потребами.

Алгоритм дій передбачає допомогу в розвитку позитивного самоствавлення та прийняття ситуації як «життєвого виклику», необхідна підтримка почуття гордості за свій «домашній» подвиг, розвиваються взаємини подружжя задля посилення його внутрішніх ресурсів, налагодження тілесних форм взаємної підтримки подружжя й дітей у родині.

Особливо важливими, беззаперечно, є про-світницька робота з батьками, тісна співпраця, взаємодія та підтримка. Ефективність підтримки багато в чому залежить від активного залучення батьків у процес психологічної допомоги дитині, особливо батька. Саме чоловіки здатні більш конструктивно вирішувати проблеми дитини, тому активне їх залучення до проблем дитини позитивно впливає не тільки на процес виховання, але й на психологічний клімат у сім'ї загалом.

Практичний психолог обов'язково має володіти техніками і прийомами відновлення власних емоційних ресурсів, а також використовувати їх для збереження свого внутрішнього емоційного балансу, власної емоційної стійкості. В цьому разі він також зможе стати

«ресурсним» для своїх колег у навчальному закладі, зокрема вчителів, які часто значно більше психолога потребують емоційної підтримки в роботі.

Процес психологічного супроводу навчання у ВНЗ студентів з ООП спрямований на створення сприятливих умов для навчання та особистісного розвитку.

На базі Центру психологічного діагностування та тренінгових технологій «Інсайт» (<http://test.vmk.org.ua>) Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини за допомогою комплексу «Профвибір» (Комп'ютерний комплекс тестування «Профвибір»: комп'ютерна програма, свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 60313 від 30 червня 2015 р. (М. Міщенко, І. Ільченко)) учні з ООП мають можливість визначити свою професійну спрямованість.

За результатами тестування психолог консультує учнів з ООП. Психолог ознайомлює їх зі світом професій, дає уявлення про основні сфери діяльності, в яких може працювати людина, яка отримала вищу освіту, з основними обов'язками, які виконує фахівець, повідомляє про медичні протипоказання, за наявності яких випускник ВНЗ не може бути прийнятий на роботу по бажаній професії.

Основне завдання психолога полягає в тому, щоби допомогти учням вибрати ту професію, яка буде найбільше відповідати їхнім індивідуальним можливостям, інтересам, мотивам особистості з урахуванням наявних обмежень у здоров'ї. Активну участь в процесі вибору майбутньої професії повинні брати батьки учня з особливими освітніми потребами.

Основними проблемами, які вирішує психолог-консультант у процесі роботи з такими учнями та батьками, є такі:

- учні не знають своїх можливостей та обмежень, неадекватно себе оцінюють;
- вони не мають достатньої інформації про професії та вимоги до фахівця;
- у сім'ї, яка виховує дитину з інвалідністю та обмеженими можливостями здоров'я, немає достатньої інформації про можливості професійної підготовки фахівців у регіоні їх проживання, про умови та можливості вступу до заклади вищої освіти та навчання в них, про можливості подальшого працевлаштування випускника з інвалідністю;
- в період навчання у ВНЗ студенти з ООП зазнають труднощів щодо планування своєї кар'єри, потребують супроводу в період проходження навчальної та виробничої практик тощо;
- абітурієнти та студенти з ООП погано соціально адаптовані, у них часто не сформовані необхідні соціальні навички, через що виникають труднощі в міжособистісних відносинах з одногрупниками й викладачами;

– студенти з ООП часто не активні, у них може бути не сформована готовність до праці та навчальної діяльності.

З досвіду роботи факультету соціальної та психологічної освіти бачимо, що під час зарахування до ВНЗ студенти з ООП за їх особистою заявою можуть бути переведені на індивідуальний графік навчання або навчатися у змішаних групах. Для таких студентів створюються умови для ефективної взаємодії всіх членів студентської групи, а також успішної взаємодії в рамках факультету; проводиться моніторинг соціально-психологічного стану студентів з ООП; досліджується процес адаптації та соціалізації цієї категорії та умовно здорових студентів один до одного; створюються умови для максимальної інтеграції в навчальне середовище; формується позитивне ставлення до студентів з ООП з боку студентів без ООП; організовується доступне середовище для навчання; проводяться тренінги, індивідуальні консультації для зниження тривожності, сприяння підвищенню самооцінки, впевненості в собі та професійного розвитку студентів з ООП; залучаються куратори та студкуратори до допомоги в адаптації; залучаються студенти з ООП до активної діяльності в студентському активі факультету.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, роль практичного психолога для дітей з особливими освітніми потребами посідає чи не найважливіше місце серед переліку напрямів організації роботи з такими дітьми в інклюзивному освітньому середовищі.

Психологічний супровід інклюзивного навчання та первинна оцінка дитини здійснюються практичним психологом школи, який збирає інформацію про сильні сторони, потреби, інтереси та специфічні характеристики учня (розвиток пізнавальних процесів, емоційність, темперамент, стиль навчання тощо) й повідомляє її групі, надає рекомендації членам групи щодо особливостей адаптації до навколишнього середовища, які відповідають особливим освітнім потребам учня, а також роз-

робляє план дій психологічної допомоги учню. Психолог здійснює безперервний моніторинг розвитку дитини, спостерігає за змінами в поведінці, в розвитку та надає психологічну допомогу дитині, її сім'ї та педагогам, що працюють із дитиною.

Перспективами подальших розвідок є розкриття особливостей використання різноманітних технік арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми з ООП під час надання їм допомоги в рамках психологічного супроводу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алехина С. Создание и апробация модели психолого-педагогического сопровождения инклюзивной практики. Москва : МГППУ, 2012 156 с.
2. Битянова М. Система развивающей работы школьного психолога. Психологический тренинг как форма развивающей работы. *Школьный психолог*. 2004. № 46. С. 12–15.
3. Бондар К. Теорія і практика інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник. Кривий Ріг, 2019. 170 с.
4. Інклюзивне навчання в закладах загальної середньої освіти : керівництво для тренерів. Київ, 2018. 174 с. URL: http://posibnyk.nus.org.ua/wp-content/uploads/HANDOUT-for-trainers_TOT-Sept-2018_corrected-final1-new.pdf.
5. Козырева Е. Теоретико-технологические аспекты психолого-педагогического сопровождения детей, их учителей и родителей. *Школьный психолог*. 2001. № 33. С. 18–22.
6. Миронова С., Гаврилов О., Матвеева М. Основы коррекционной педагогики : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 264 с.
7. Обухівська А. Психологічний супровід інклюзивної освіти : методичні рекомендації. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92 с.
8. Овчаренко І. Психологічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі. *Таврійський вісник освіти*. 2017. № 1 (57). С. 249–254.
9. Овчарова Р. Психологическое сопровождение родительства. Москва : изд-во Института психотерапии, 2003, 319 с.